

Mi a magyar?

Újratöltve – hetvennyolc év után

„*What (the fuck) is going on in Hungary?*” Vajon miért nincs ellenállás a magyar társadalomban a jelenlegi politikai elittel szemben? Vajon vannak-e mélyebb, történelmi okai ennek a tehetetlenségnek? – bombáznak kérdéseikkel külföldi kollégáim, ha egy-egy konferenciavacsorán egymás mellé sodródunk. Ilyenkor legszívesebben elmenekülnék az asztaltól, hiszen minden porcikámmal beágyazott vagyok abba a társadalomba és kultúrába, amellyel kapcsolatban azt várják tőlem, hogy – úgymond – „kiteregessem a szennyesét”. Ám be kell látnom, hogy az ő nézőpontjukból teljes joggal jelenek meg nemzeti közösségem képviselőjeként, úgyszólván kénytelen vagyok olyan válaszokkal szolgálni, amelyek relevánsak lehetnek egy brit, portugál, román vagy ausztrál (stb.) társadalomtudós számára. S miután ezt a kérdést már sokszor fölítették nekem, egyszer csak azon kaptam magam, hogy kiselőadásaim kezdenek koherens jelleget ölteni. Úgyhogy arra gondoltam: talán szerencsés volna hozzáférhetővé tenni töredékes gondolataimat – egyfajta problémafölvető munkaanyagként.

Hasonlóan más népek önmagukra vonatkozó nemzetkarakterológiaihoz, a magyar nemzeti jelleget illetően is rendelkezésünkre állnak pozitív és negatív előjelű populáris narratívák. Krasznahorkai László például így jeleníti meg az egyik végletet a *Báró Wenckheim hazatér* című, 2016-ban megjelent, korszakalkotó nagyregényében:

Nehéz megtalálni azt az alaptulajdonságot, melyre az összes többi fölfűzhető, mivel ha kezdjük a lompos rosszakarattal, az jó, de nem ás elég mélyre, ha azt mondjuk, te, rohadt magyar, hogy te az irigység, a kicsinyesség, a kisléltség, a tunyaság, a sunyi lopózkodhatnék, a szégyentelen gyávaóság, a becstelenség, az ámulásra való állandó készenlét s ugyanakkor a saját tudatlanságára, a saját műveletlenségére, a saját érzéketlenségére göggel felelő, hol kolbásztól és pálinkától, hol lazactól és pezsgőtől megsemmisítő lehetel egyik kivételesen undorító alanya vagy, aki hol az asztalra baszik, ha a szemébe mondják, és a kórképre a nagyképű tahóság, az otrombaságra való büszkeség hözöngő bunkójának agressziójával felel, vagy fondorlatos bosszúvágy támad benne az ellen, aki valódi vonásaival szembeesíti, amit soha nem felejt, s az első adandó alkalommal ezt a szembesítőt a földbe tiporja, kivégzi, meggyalázza... (430. oldal)

A másik véglet Ravasz László református püspök gondolataival szemléltethető. Írása a Szekfü Gyula által szerkesztett, 1939-es „*Mi a magyar*”-kötet első tanulmányaként jelent meg (címe: A magyarság):

Katonanemzet, pásztor-nemzet, földművelő nemzet, politikusnemzet egyképpen a magyar. A magyar ember az életet nem habzsolja nyugtalanul, mohón, mintha ma akarná felhajtani a holnapi kelyhet is, s ha eljön az órája, felindulás és javjésszékelés nélkül dobja el a félig kiivott kelyhet. Nem csodálkozik, nem panaszkodik, nem szereti, ha szánják, s a holnapi nap árnyékával nem sötétíti el a máét. (...) A magyar szellem tagolt, nagy egységekben dolgozó, egyenletes, egyszerű, tömör. Nem hajlamos az elvonásokra; az absztrakció egy bizonyos magassága már nem érdekli, üressé és értelmetlenné válik számára. Nem hajlamos rendszerezésre sem, szereti a világ képét nagy egységekből állítani össze s köztük éppen csak a legszükségesebb kapcsolatot létesíti. Tömör annyiból, hogy gondolkodása és kifejezése súlyos; nincs meg benne a pattanó, szikrázó könnyűség még akkor sem, ha a játékoskedve egészen kifejlődött. Realisnak kell mondanunk a magyar szellemiséget és józannak. Egészen távol áll tőle a spekuláció, nem hajlamos az ábrándozásra. Mindehhez hozzájárul szellemiségének egyszerűsége. Nem a primitívseget értem ezen, hanem az ősi tehetségnek gyermeketeg egészségességét és természetességét. A magyar lélek nem bonyolult, nem dekadens, nem kiélt, ereje nem „halk remegésekben” áll, jaj lett volna neki, ha kard és eke helyett „halk remegésekkel” akart volna ezer esztendeig fennmaradni! Egészen véve férfias nép; ahol igazán magyar a magyar, ott a férfiak a szebb példányok, a nő csak kísérőzene a férfiaság vezérszólamához. Sok tartalékerő rejlik még benne: ezer év óta van itt és még egyáltalában nem kopott el. Kedélyt tekintve, a magyar lélek uralkodó vonása a nyugodt, talán egykedvű külszín alatt elraktározott és rendben tartott érzelmesség. Alapjában véve hallgató; nem is igen van kivel beszélnie, sem szántás-vetés, sem pedig verekedés közben nem lehet társalogni (19–20. old.).

Kétségtelen, a laikus nemzetkarakterológia fenti állításai távol állnak a tudományos gondolkodástól. Mindazonáltal úgy gondolom, az ilyen önostorozó vagy öndicsőítő narratívákban *mégiscsak van valami igazságmag* – nevezük azt értékrendnek, attitűdnek, mindennapi tapasztalatnak, habitusnak vagy társadalmi praxisnak –, amelyet már tudományosan is lehet vizsgálni. Az alábbiakban Norbert Elias *A németekről* című könyvének (mely németül 1989-ben, magyarul 2002-ben jelent meg) szellemében amellett szeretnék érvelni, hogy a magyar társadalomban is léteznek „nemzedékeken át makacsul visszatérő gondolkodási, érzelmi és cselekvési minták”, amelyek hosszú távon kikristályosodott struktúrák lenyomatai. Amikor tehát (nemzeti) habitusról beszélek, akkor – Elias és Bourdieu nyomán – a társadalmi praxis legkülönbözőbb területein érvényesülő, nem tudatosan rögzült és nem tudatosított, valószínűsíthető beállítódásokról (vagyis késztetettségekről, motivációkról, érzelmelekről, hajlandóságokról, ízlés- és értékpreferenciákról), illetve adottnak vett, reflektálatlan viselkedésmintákról van szó, nem pedig tudatos és racionális cselekvési formákról.

Egy példával élve: viszonylag jó esélye van annak, hogy egy magyar ember a 21. században is hajlandóságot érezzen arra, hogy blicceljen a villamoson, jórészt függetlenül attól, hogy fiatal vagy idős, férfi vagy nő, falusi vagy városi, diplomás vagy sem (ugyanazt elmondhatnánk az adóköteles jövedelem eltitkolásával kapcsolatban is). Ugyanakkor egy holland ember esetében e hajlandóság(ok) megjelenésének jóval kisebb a valószínűsége, hiszen számára a villamosjegy – a társadalmi kötelékrendszer részeként – a nomosz rendjének fönntartását, s ily módon saját érdekeit és biztonságát szolgálja. Ha tetszik, a holland ember beállítódásai *végző soron* kapcsolatba hozhatók ama ténnyel, hogy Flandria – az európai városfejlődés fő motorjaként – a középkori kereskedelem egyik központja, ahol a szabad városi polgárok

már a 12–13. században fölszabadulnak a földesúri ítélkezés és a feudális kötöttségek hatálya alól, és saját jogrendszer, önkormányzatokat és igazgatási-politikai testületeket hoznak létre. Következésképpen *strukturálisan kondicionált*, hogy a németalföldi városi polgárok arra törekednek, hogy maguk végezzék el azokat a tevékenységeket, amelyek az antik Rómában még a rabszolgákra hárultak, hiszen így a kiváltságaikkal járó kötelezettségeik teljesítése és adójuk befizetése után több marad nekik. Más szóval, a hosszú távon érvényesülő holland polgári fejlődés sajátosságaival összefüggésbe hozható, hogy a hollandok az évszázadok során megtanultak a közösen létrehozott normarendszer szellemében, a *kölcsönös bizalom* és *fair play* alapján együttműködni a másik holland emberrel és a különböző társadalmi intézményekkel. Ezzel szorosan összefügg, hogy a holland parasztból kertész lesz, aki vállalkozóként egész Európát ellátja nemesített tulipánjaival, vagy hogy a németalföldi festők a 15–16. században már az öntudatos polgárokról készíthetnek portrékat.

Amikor „magyar emberről” vagy „holland emberről” írok, természetesen eszem ágában sincs azt sugallni, hogy valamennyi magyar és holland ember egyforma volna. Az általam választott leegyszerűsítő fogalmazás esélyeket, valószínűségeket, még pontosabban esély- és valószínűség típusokat hivatott jelölni. Nyilvánvaló, hogy vannak holland emberek, akik bliccelnek a villamoson, miképpen számos magyar ember is akad, akiben e gondolat szikrája sem merül föl. Vagyis az egyéni különbségeket és a társadalmi variációkat az alábbiakban zárójelbe teszem, és meglegésem azzal, hogy a nemzeti viselkedésminták *típusos* és *valószínű* jegyeire koncentrálok. Amikor a bliccelési hajlandóságot kapcsolatba hozom bizonyos társadalmi sajátosságokkal, ezzel nem próbálom azt sugallni, hogy ezek az összefüggések kizárólag a magyar kontextusban volnának érvényesek. Ellenkezőleg: úgy gondolom, a magyarokról szólva olyan általános érvényű strukturális sajátosságokra mutathatok rá, amelyek más, strukturálisan homológ nemzeti viszonylatrendszerekben is megjelenhetnek. És amikor a 21. századi villamosjegy kapcsán egy-két mondat után eljutok a középkori városokig, nem azt kívánom sugallni, hogy a holland városfejlődés lenne az *oka* a holland ember mai viselkedésének, hanem azt szeretném érzékeltetni, hogy értelmezésemben a nemzeti habitus a mélymúltból származó, összetett függőségi viszonyok által kondicionált viselkedési mintázatok összességeként ragadható meg. Ezek a mintázatok szituacionálisan előhívhatók, mintegy „kikölcsönözhetőek a nemzeti viselkedéstárból”, és anélkül, hogy pontosan tisztában lennénk eredetükkel, jó eséllyel strukturálhatják a különböző társadalmi beágyazottságú emberek viselkedését.

Magyarországon – szemben a Németalfölddel – a 15–16. században nem születnek festmények öntudatos polgárokról, mivel sem az öntudatos és cselekvőképes városi polgárok osztálya, sem az őket ábrázolni képes, kikristályosodott szaktudással és belső differenciálódással rendelkező festői szaktestület nem létezik. (A polgári igényeket szolgáló festők csak a 19. század végén jelennek meg mifelénk, noha Eyck testvéreket vagy van der Weydeneket akkor is hiába keresnénk közöttük.) S míg a nyugati város szembefordul a nemességgel, létrehozza saját gazdaságát, ezáltal a társadalmi fejlődés és a kialakuló állami intézmények modelljévé és motorjává válik, melyben a szabad városi polgár meghatározó szereppel bír, addig a magyar történelemben elenyésző a városok és a polgárság társadalmi súlya. Ha vannak is városok (mindenekelőtt a Felvidéken és Erdélyben), polgárai zömmel nem magyarok, az alföldi mezővárosokban pedig inkább a paraszti szabadságok öltének testet. A magyarországi polgárság cselekvőképes társadalmi erőként csak a 19. század második felében lép föl a történelem színpadára, ám akkor is túlnyomórészt idegen – zsidó és német – elemekből áll.

Következésképpen a magyar városfejlődés és polgárosodás töredékességéből és megkésett-ségéből adódóan a polgári mintázatok nem részei a nemzeti habitusnak.

Mi több, a nemzeti érzületű társadalmi gyakorlat – különösen a 19. század második felétől kezdődően – e polgári mintázatokkal szemben pozicionálja önmagát. Vagyis a magyar nemzeti habitus gyökerei elsősorban a magyar társadalomban nagy súllyal rendelkező két társadalmi osztály, a nemesség és a parasztság strukturális helyzetéből, illetve viselkedés-mintáiból eredeztethetők. Az alábbiakban egy hosszú távú történeti logika alapján próbálom vázlatosan összefoglalni a nemzedékeken át makacsul visszatérő intézményi struktúrák, az általuk kondicionált habitusok, az ily módon valószínűsített társadalmi gyakorlatok (praxis), majd az ezek által meghatározott reprezentációk és objektivációk főbb sajátosságait. Nézőpontom madártávlati: csupán az erdők körvonalait teszi láthatóvá, a fákat már nem. Más szóval: a nagystruktúrák és az alapvető viszonylatok hosszú távú átalakulásának vizsgálatára koncentrálok, azaz a Norbert Elias-féle *folyamatszociológia* hagyományába illeszkedik. Műfaja esszéjellegű tudományos próza, mely olykor-olykor – egyértelmű provokatív és figyelemfölkeltő szándékkal – nem idegenkedik a metaforikus, mi több, a *retorikai túlzás* kategóriájába tartozó bombasztikus megfogalmazásoktól sem.

A 19. század előtt

Szűcs Jenő 1983-ban megjelent, nagy ívű elemzésében ama „kísérteties visszahajlás” strukturális föltételeit kívánja rekonstruálni, mely Európa belső határait évezredes távlatban makacsul meghatározza. A három régió közül érdeklődésének fókuszába a Nyugat-Európához és Kelet-Európához (vagyis Oroszországhoz) viszonyított „Közép-Kelet-Európát”, s benne Magyarországot helyezi:

Az az éles gazdaság- és társadalomszerkezeti demarkációs vonal, mely Európát mintegy 1500 után kettészelte, a túlnyomóan tágasabb keleti félt jelölve ki a „második jobbágyág” területét, megdöbbentő pontossággal ama bizonyos 800 körüli Elba–Lajta határ nyomvonalában reprodukálódott. Mi több, újabb csaknem fél évezred múltán, napjainkban, szinte pontosan megint e határvonal mentén (csupán csak Tübingiánál némi ingadozással) oszlik meg Európa minden korábbinál végebben két „táborra”. Mintha Sztálin, Churchill és Rooseveltt gondosan tanulmányozták volna a Nagy Károly-kori status quót a császár halálának 1130. évfordulóján (11. old.).

Ha e „kísérteties visszahajlás” történeti föltételeit kívánjuk beazonosítani, Szűcs Jenő gondolatainak idézése előtt tanácsos Magyarország geopolitikai pozíciójára utalni, mely külső kényszerként határozza meg a lehetséges strukturális variációk és az általuk kondicionált beállítódások körét. Míg Nyugat-Európa vezető államai a tengerek birtokbavétele alapján az egész glóbuszt igyekeznek gyarmatosítani, Oroszország pedig Szibéria felé tud terjeszkedni, és egészen a Bering-szorosig eljutva létrehozta a világ legnagyobb országát, Közép-Kelet-Európának nincs módja expanzióra, nincs hová kitörnie. A modern fejlődés motorját jelentő városokat az ókortól kezdődően a könnyen megközelíthető tenger- és folyópartokon alapítják. (A Duna a Fekete-tenger felől a Vaskapun keresztül a 19. század végéig nem hajózható fölfelé, noha így is a magyarországi városfejlődés egyik legfontosabb infrastrukturális föltétele, hiszen a középkortól kezdődően mindenekelőtt ezen érkeznek a nyugati utazók és a kereskedők a Kárpát-medencébe.) És ugyan a középkori Európában megmarad a vízparti

városok túlsúlya, a 11. századtól kezdődően a szárazföld belsejét is igyekeznek kolonizálni: a Karoling-korszakban rengeteg mocsarat lecsapolnak, irtásokat létesítenek, föltörrik a szűzföldeket, így módon jelentősen csökkentve a műveletlen mezőgazdasági területek arányát.

Magyarország a közép-kelet-európai régió részeként a középkortól napjainkig a környező nagyhatalmak világrendszerének perifériáján helyezkedik el (legyen szó a Karoling Birodalomról, az Ottomán Birodalomról, Oroszországról, a Habsburg Monarchiáról, a Szovjetunióról vagy az Európai Unióról). Ez a régió évszázadokon keresztül az európai központú világgazdaság keleti perifériája, ahol a robotoltató mezőgazdasági nagybirtok a tipikus partner. Mi több, a magyarlakta területeknek a Habsburg Birodalom „világrendszerének” munkamegosztásában is az alárendelt keleti pozíció jut. Ebből fakad, hogy míg a nagy gyarmattartó országok számára a kolonizált népek alkotják az idegen, vagyis a *globális másik* kategóriáját, addig Közép-Európában a hatalmi helyzetű nemesség mozgásteret korlátozott: nincs hová terjeszkednie, nincs hová kitörnie, így gyarmatosítani is csak befelé és lefelé tud. Ezért a magyar nemesség számára a parasztság (és az alig létező polgárság) válik idegenné, vagyis egyfajta *lokális másikká*. Mindennek jellemző mutatója, hogy míg a kulturális vagy szociális antropológia tárgyát a távoli földrészek bennszülöttjei képezik, addig a magyarországi néprajz – hasonlóan a régió többi országaihoz – a társadalom alatti létre kényszerített parasztok világát kutatja.

Szűcs Jenő könyve a Kádár-rendszer értelmiségének egyik kedvenc bestsellere volt, ám manapság talán nem árt összefoglalni főbb állításait. Mindenekelőtt: Szűcs hangsúlyozza (joggal), hogy Nyugaton a kumulatív változások egyben struktúráváltozásokat is eredményeznek. A struktúrák magukban hordozzák önmaguk meghaladásának föltételeit, ezért az abszolutizmus arrafelé csupán történeti epizód (még ha több évszázadig is tart); az állam és a társadalom előbb-utóbb elválik egymástól, és az állam a társadalom derivátumaként jelenik meg. Magyarországon másfél évszázad alatt zajlik le mindaz, ami nyugaton ötszáz évig tartott, ezért szervezlenebb, nyersebb, elnagyoltabb, hibridebb a magyar változat. A rendies és a hűbéries elemek nem egymást követően fejlődnek ki, hanem egy időben léteznek, ezért nem alakul ki egy szilárdabb körvonalú intézményesség és ceremonialitás; csökevényes a hűbéri viszony szerződéses jellege, alig érvényesül az egyenlőtlen kölcsönösségi viszonya. Emellett hiányzik a hűbéri udvar, a lovagi milió és a lovagi kultúra, ezért nem alakul ki a lovagi irodalom sem, így a magyar nyelv- és irodalomfejlődés több száz éves lemaradásban van a nyugati mintákhoz képest.

Az is meghatározó strukturális sajátosság e régióban, állítja Szűcs, hogy az állam túlhatalommal rendelkezik, a gazdaságot és a társadalmat felülről lefelé igyekszik modernizálni – sokszor az önérdékét védő nemességgel szemben. A reformuralkodó (IV. Béla, Károly Róbert, II. József) jellegzetes közép-kelet-európai jelenség. Az állam túlburjánzó, túlbürokratizált, alulról szemlélve ellenségnek, elnyomónak, kizsákmányolónak tűnik. Mindezzel összefüggésben aránytalanul széles a nemesség, mely a Nyugatra jellemző egyszázalékos arány helyett a népesség négy-öt százalékát teszi ki (Lengyelországban a legmagasabb ez az arány, 7–8 százalék). A magyar nemesek túlnyomó többsége parlagian műveletlen, ám „kiváltságolt szellemmel eltelt” kismemes, akit erős rendi öntudat jellemez, és – minden más csoportot kizárva – Werbőczy *Tripartitumát* lobogtatva azonosítja magát az „ország egész testével”. Vagyis a társadalomról és a nemzetről szónokolva lényegében a saját érdekeit képviseli. (Jellemző adat, tehetjük hozzá, hogy a 19. század elején a nemesek több mint fele nem rendelkezik birtokkal, egynegyedük pedig ún. kurialista, vagyis csupán nemesi telke

van, jobbágya nincs.) Ily módon a politika nem csupán az emberek feje fölött zajlik, hanem a rendi önérdek a társadalmi szabadság és a haladás ellenében fogalmazódik meg. A terheket a parasztságra hárítják: a jobbágy a földesúrnak robottal, az egyháznak tizeddel, az államnak adóval tartozik, plusz még katonáskodnia is kell.

És ami talán a legfontosabb (amit ugyan Szűcs is említ, de talán nem kellő nyomatékkal), hogy Magyarországon nem alakul ki a sűrű városhálózat. Következésképpen a városi létforma nem válik meghatározó strukturális tényezővé, mely – a folyamatos egyeztetési kényszerekből fakadóan – hosszú távon segíthetné elő a különböző csoportok békés, kooperatív együttélését. A polgári habitus, vagyis a racionális érdekegyeztetésen, civil kurázsinn és öntudaton alapuló konstruktív beállítódás alpmintázatai a középkori városokban kristályosodnak ki, és kicsiben, kvázi laboratóriumi formában hordozzák magukban azokat a strukturális elemeket, amelyek egy-két évszázaddal később majd az állam és a nemzet tudat kialakulását lehetővé teszik. (Erről részletesebben írok az *Erdélyi Társadalom* 2017/1-es számában a „Városi férffibeállítódások a középkorban” című tanulmányomban.)

A hosszú 19. század

Szűcs Jenő befejezi elemzését a 19. század elejénél, úgyhogy folytassuk innen! Kétségtelen, a 18. század végétől már akadnak Magyarországon szórványos próbálkozások a felvilágosodás szellemiségének meghonosítására (mindenekelőtt Hajnóczy József nevét kell itt említeni). A reformkorban azután Széchenyi és Wesselényi, Deák és Kossuth meg a többiek, minden konfliktusuk dacára, rengeteget tesznek annak érdekében, hogy a rendi nacionalizmust a liberális nacionalizmus váltsa föl. Anélkül, hogy elmerülnénk a 48-as forradalom és szabadságharc, majd az utána következő önkényuralom részleteiben, megállapítható, hogy a liberális magyar nemesség élcsapatának meghatározó szerepe van abban, hogy a kiegyezéssel megszületik a duális monarchia, és elkezdődik a magyar történelem talán legsikeresebb fél évszázada. (Kétségtelen, egy nem madártávlati nézőpontból végzett elemzésben ezt az erős állítást árnyalni kellene. Mindazonáltal a jelen szöveg folyamatszociológiai kontextusában egyértelműen relevánsnak tartom.)

A 19. század második felében fölpörgő modernizáció egyik kulcseleme, hogy a reformhajlandóságú magyar liberális nemesség legjobbjai a zsidóságot illetően jogkiterjesztési stratégiát érvényesítenek. Karády Viktortól tudjuk: mivel a nemesi hatalmi elitnek szövetségességre van szüksége társadalmi programja megvalósításához, egyfajta „asszimilációs társadalmi szerződést” kínálnak: a kapott jogokért cserébe a zsidóság tömegesen kötelezi el magát a magyar asszimiláció mellett, és támogatja a liberális magyar nacionalizmus célkitűzéseit. Mint közismert, a magyar országgyűlés 1790-ben foglalja törvénybe, hogy a „zsidók a városokban megtartassanak”, majd 1840-ben a „szabadon lakhatást” is engedélyezik számukra. 1860-tól földbirtokot is vásárolhatnak, majd a kiegyezést követően „polgári és politikai jogokat” biztosítanak számukra. E folyamat betetőzése az 1895-ös recepció törvény, melynek értelmében az izraelita vallás a többi történelmi egyházzal egyenrangú státuszba kerül, és jogosulttá válik az állami védelemre és támogatásra. E jogkiterjesztő stratégiának köszönhetően szinte példátlan gyorsasággal növekszik a zsidóság aránya: míg 1784–87-ben még csak mintegy 80 ezer zsidó él Magyarországon (az összlakosság 1,3 százaléka), 1910-ben már 911 ezer a számuk (vagyis az összlakosság 5%-a – az ország lakossága e periódusban

csaknem háromszorosára, 6,5 milliőről 18 millió fölé emelkedik). A zsidó jelenlét különösen erős a városokban, mindenekelőtt Budapesten.

E folyamat részeként a diaszpórában élő zsidóság kollektív túlélési igényéből származó, a magyar társadalomban korábban nem érvényesülő beállítódási mintázatok jelennek meg. Ilyen a szolidaritási háló fenntartásának normája a különböző társadalmakban élő zsidók között, valamint a mindenkori fennálló hatalommal való kiegyezésre való törekvés, melyet Karády nyomán „strukturális pacifizmusnak” vagy tágabban az „erőszaknélküliség politikai kultúrájának” nevezhetünk. E strukturális pacifizmus velejárója a vallási gyökerű intellektualizmus jelenléte, mely mindenekelőtt a talmudi örökségnek tudható be. A zsidó vallásgyakorlat ugyanis előírja, hogy a zsidó férfiak héberül megtanuljanak írni és olvasni. Emellett jól fölfogott érdekükből adódóan azokat a nyelveket is elsajátítják, amelyeket a többségi társadalom használ a környezetükben. Ezek a mintázatok – amellet, hogy az észszerű gazdasági viselkedés részét képezik – magasra értékelik a szellemi javakat, a tudást, a tudományt, a művészetet, és általában a haladás, az újítás, a fejlődés eszméjét és esélyét, és egyúttal valószínűsítik az önreflexió, az öndistancia és az információéhség igényét is. A *zsidó habitus* magában foglalja a fizikai erőszak elutasítását, a „termelő aszkézist”, az alkoholizmus hiányát, a fogyasztás mértékletességét, vagyis egy önfegyelmen és önkorlátozáson alapuló társadalmi praxist hoz létre.

A zsidóság által inkorporált habituális mintázatok az európai polgári erénykánon hagyományába illeszkednek. Eme kanti etikában kikristályosodó beállítódásrendszer strukturális gyökere és belső legitimációja abban keresendő, hogy a polgárság tagjai – szemben a nemességgel – napi megélhetésükért, fönmaradásukért, társadalmi előrejutásukért dolgozni kénytelenek (erre is próbáltam utalni a holland ember és a villamosjegy kapcsán). A városi polgár *habituális centruma* és ez alapján szerveződő életvitele a fegyelmezett teologikus racionalitás, a takarékoság, az előrelátás, az alkalmazkodási és együttműködési készség, a közösségi felelősségérzet belsővé tétele, vagyis a *közös célok érdekében kifinomult módon és szakszerűen együtt munkálkodó (férfi)kötődésekre* épül. Az urbánus maszkulinitást példáulértékűen inkorporáló kereskedők, mesteremberek, kézművesek vagy hivatalnokok a közösségbe beilleszkedni képes, racionális, elmélyült és szakszerű munkafolyamat fegyelmezett elvégzésére szocializáltak. A városi férfi életének valamennyi dimenziójában erőszakos késztetési elfojtására kötelezett. Tisztában van azzal, hogy ő csupán egy kis rész a nagy egészben: ismeri korlátait, lehetőségeit, kilátásait. Ugyanakkor azt is tudja, hogy a közösségi létezésből fakadó korlátok, lehetőségek és kilátások egyúttal saját maga és családja biztonságának és jövőjének garanciáját képezik. A városban sok különböző embercsoport él, akiknek alkalmazkodniuk kell egymáshoz. Vagyis a relationalitás kényszere azt eredményezi, hogy a városlakó jó eséllyel képessé válik önmaga kívülről megítélésére (vagyis az önreflexióra), illetve a másik pozíciójával való azonosulásra.

Nyilvánvaló, hogy ez a polgári habitus szemben áll a militáns uralmi mintákon alapuló hedonista nemesi becsületkánonnal. Lényegében ennek az oppozíciónak a számlájára írható, hogy a magyar társadalomban idegen marad a zsidó (és a német) polgárság által képviselt mintázat, és a zsidó asszimilációval párhuzamosan fölerősödnek az antiszemita érzelmi minták is. Ezek 19. századi enyhébb formái a „gyáva zsidóval” és a „gyenge zsidóval” kapcsolatos képzetek, amelyek aztán a két világháború közötti periódusban egyre terebélyesedő antiszemita ideológiában, diszkriminatív politikai intézkedésekben, és végül a soah borzalmiban tetőznek. Némileg ódivatú módon úgy fogalmazhatunk tehát, hogy a két háború közötti

ellenforradalmi rendszer antiszemitizmusa a történelem logikájából következik (amiről persze úgy tudjuk, hogy nem létezik). Ha tetszik, történelmi szükségszerűség (tehetjük hozzá a retroideológiai allúzióknak kijáró cinkos kacsintással). Ez a vidéki Magyarország válasza az onnan nézve szinte szédítően gyors budapesti városfejlődésre. Bombasztikusabban: *vidékről nézve Budapest idegen szövet, protézis a nemzet testében.*

Az elmúlt száz év

A 20. századi három rendszerváltás (1919, 1945, 1990) között erős strukturális homológiák léteznek. Először is, Magyarország mindhárom esetben egy bukott világrendszer tagjaként, korábbi ellenségek előtt kapitulálva, azok akarátának és föltételeinek engedelmességre kényszerül újakezdeni az életet, mégpedig rendkívüli veszteségeket és áldozatokat követően. Az első világháború után a volt központi hatalmak egyikeként, a második világháború után a németek által vezetett volt tengelyhatalmak egyik „utolsó csatlósaként”, 1990-ben pedig a szétesett kommunista világrendszer tagjaként kell újrakonfigurálnia a jövőt. A rendszerváltásokat külső erők kényszerítik ki: az első világháború után az antant, a második világháború után a szovjetek, a rendszerváltás után pedig a „Nyugat”. Egyik esetben sincs megvívott forradalom, nincsenek belülről kiharcolt jogok, szerves forradalmak, vezetőkkel és tömegbázisokkal. Ezért a változtatni szándékozók (legyen szó egy partikuláris stratégiáról vagy egy nemzetmentő vízióról) a lehető legrövidebb idő alatt kívánják céljaikat elérni, hiszen a történelmi tapasztalat az, hogy jönnek majd az új hatalmak, az új urak, következésképpen csak az érhető el, ami rövid távon is megszerezhető. Vagyis az önző szűklátókörűség strukturálisan kondicionált: mivel szervetlenek a változások, nem belülről fakadnak, hanem kiszámíthatatlan külső tényezők határozzák meg azokat, a jelen a fontos, azonnal kell lépni. És ha valaki hatalmi helyzetbe kerül, ezt jó eséllyel arra igyekszik kihasználni, hogy jobb föltételeket, jobb anyagi helyzetet teremtsen saját maga és a családja számára, hiszen ki tudja, mit hoz a jövő.

A kapitulációk eredményeképpen megszakad az a folyamatosság, folytonosság, adott esetben fejlődés, ami az előző korszakokban esetleg elkezdődött: a korábbi rendszerek domináns erői kikerülnek a hatalomból. Így az is strukturálisan kondicionált, hogy (előbb-utóbb) politikai és irányítási tapasztalattal nem rendelkező, alulról érkezett, *parvenü elitek* ragadják magukhoz a hatalmat, mégpedig az alsó csoportokra, olykor kifejezetten a csőcselékre támaszkodva. A Horthy-rendszer konszolidációját követően (tehát a Héjas-féle tömeggyilkosok lefegyverzése után) egy ideig a tradicionális nemzeti arisztokrácia képviselői foglalják el a domináns politikai pozíciókat (elég csak itt két miniszterelnök, Teleki Pál és Bethlen István nevét említeni), ám szimptomatikus, hogy a harmincas évektől az arisztokraták (akik között jelentős az anglofónok aránya) már többnyire a korlátozott hatalmi jogosítványokkal bíró felsőházbá szorulnak vissza, és onnan próbálják bátorítanul opponálni a szélsőjobb akcióit. Gömbös egy jórészt német fölmenőkkel rendelkező, Tolna megyei evangélikus tanító fia, Szálasi pedig egy örmény-szlovák-ruszin háttérű szegény kassai tisztviselőcsalád gyermeke.

Az ötvenes évek káderpolitikájának jellemzője, hogy a korábbi elitek tagjait ellehetetlenítik (legyen szó arisztokratákról, zsidó polgárokról vagy kuláknak minősített gazdákról), és iskolázatlan munkás- és népi káderekkel töltik föl a monolitikus rendszer hatalmi pozícióit. Ugyanakkor az is igaz, hogy a Kádár-rendszer bő három évtizede alatt kitermelődik az a

reformhajlandóságú nómenklatúra, amely már szakértői és politikusi kvalitásokkal is rendelkezik (gondoljunk csak a Németh Miklós-féle „Dimitrov téri fiúkra”!). Ebben a korszakban az új parvenü elitnek már elegendő idő áll rendelkezésére, hogy professzionálódjék, és többé-kevésbé kompetens hatalmi renddé szerveződjék. Vagyis míg a két háború közötti és az 1990 utáni periódus közös abban, hogy a kezdeti nemzeti-konzervatív politikai szakértő osztályok által irányított rendszer fokozatosan tolódik el egy jobboldali nacionalista-populista irányba – a Teleki-kormánytól a Szálasi-kormány, illetve az Antall-kormánytól az Orbán-kormány felé –, addig a középső periódusban ez fordítva történik: a rendszer a kezdeti szélsőségesen baloldali Rákosi-diktatúrából egy konszolidáltabb állapot felé mozdul el.

A kommunizmus összeomlását követően az elitrekrutáció dinamikája ismét inkább a két világháború közötti periódusra emlékeztet, amennyiben az Antall-kormány elször a kommunizmus évtizedeiben „alámerült”, két rendszerrel korábbi keresztény, konzervatív, európeér uralkodó osztály középjebb képviselői jelennek meg (akik korábban túlnyomórészt a nyilasok anglofón orientációjú belső polgári ellenzékét képezték), akik aztán a kommunista reformelittel és az urbánus értelmiséggel konfrontálódnak a hatalomért. Ám minden ideológiai különbségük dacára a kilencvenes évek magyar politikai elitjének szemben álló csoportjai közősek abban, hogy van autentikus és szerves társadalmi beágyazottságuk: egyrészt a tradicionális keresztény-nemzeti vidéki és városi közép- és alsó középosztályokat (MDF), másrészt a Kádár-rendszer kispolgári létbe fölemelkedett tömegeit (MSZP), harmadrészt pedig a nyugati orientáltságú, főleg budapesti, polgári értelmiséget (SZDSZ) képviselik. Antall József, Horn Gyula és Pető Iván eme beágyazottságok, értékrendszerek és diszpozicionális mintázatok autentikus megtestesítői.

E pártokkal szemben a FIDESZ hangadó fiataljai a vidéki Magyarországról érkeznek, mégpedig többnyire a kádári kistelepülések, kisvárosok, kiségzisztenciák, kispolgárok, kiskertek és szocialista kisvállalkozások szürke gazdaságának és szürke világának önálló történeti kultúráját nélkülöző, átmeneti miliőjéből. Se nem parasztok, se nem polgárok, se nem munkások; nem is városiak, nem is falusiak, és a vallásosság szele sem igen érintette meg őket. *Ha tetszik, a sehoból jönnek.* Ezek a „Sturm und Drang”-lendületű tehetséges politikusok fiatal korukban képesek progresszív, értékelkötelezett és radikális utópiákat megfogalmazni. A hatalom mámoren azonban megbabonázza őket; beágyazott kulturális mintázatok híján nem állnak rendelkezésükre habituálisan kondicionált *belső* morális fékek, kényszerek és ellensúlyok, amelyek alapján kezdeményeznék a *külső* intézményi fékek, kényszerek és ellensúlyok kiépítését. Ez az új elit nem rendelkezik sem az arisztokrácia becsületkánonjával, sem a polgári középosztály érénykánonjával, sem az alsó osztályok (mindenekelőtt a parasztság) nélkülözésen edződött, fegyelmezett és alázas munkakánonjával. Míg a két háború közötti arisztokrata elit becsületkánonja alapján az árulás és a hazugság megengedhetetlen, s az elviselhetetlen morális dilemma nem föloldható, ezért – mint Teleki Pál esetében – csak az öngyilkosság lehet a megoldás, a FIDESZ-vezetőknek nincsenek erkölcsi skrupulusaik; legfőjebb cinikus, macchiavellista hatalmotechnológia-ismeretekkel rendelkeznek. A politika számukra retorikatechnikai és politika marketing, mely eszközöket saját anyagi és hatalmi céljaik kielégítése alá rendelik. A lelkiismeret számukra a gyengeség indikátora. Eme jellegzetesen parvenü, cinikus és arrogáns amorális szellem nevében mondhatja azt a magyar miniszterelnök 2017 nyarán a menekültválság kapcsán, hogy amikor „az emberek biztonságáról” van szó, akkor a „humanitárius blablát figyelmen kívül hagyhatjuk”.

Mindhárom esetben – kísértetiesen újratermelve az évszázados mintákat – egy túlbürokratizált, túlbúrjanzó, autoriter hajlandóságú állami apparátus épül ki, mégpedig a mindenkori domináns párt(ok) fennhatósága alá rendelve. A hatalmi elitek – hasonlóan a korábbi korszakok reformuralkodóihoz – fölülről kívánják átalakítani a társadalmat, és a kulcspozíciókat nem a szakértői tudás, hanem a mindenkori hatalmi elit iránti hűség és megbízhatóság alapján osztják el. Földuzzasztott, akár milliós lélekszámú neokorporatív állami elitek jönnek létre, ahol az urambátyám protekcionizmussal párosuló bürokratikus nehézkesség barokkos körülményességgel és túlhierarchizált hivatali apparátusokkal párosul. Az állam autoritásként viszonyul a néphez, utasít, kötelez, fölszólít; bizalmatlan és büntet, és tetszése szerint változtatja a jogszabályokat (a „hivatal packázik”). A települések élén élet-halál uraiként eljáró, hatalmukkal visszaélő jegyzők, tanácselnökök és polgármesterek pöffeszkednek; a csendőr tegezi a napszámost („csendőrpertu”), a rendőr bármikor igazoltathatja a fiatait, a polgármester megvonja a közmunka lehetőségét a helyi renitensektől. Az alsó nézőpontból szemlélve az állam mindhárom periódusban az úri huncutság, a nép becsapásának, a fölöslegesen bonyolított ügyintézésnek, a nép feje fölötti átnyúlásnak a szinonimája. Az állam ellenség és kizsákmányoló mindhárom korszakban: a faluban megjelenő idegen, nadrágos embereket az idegen és elnyomó hatalom ügynökeinek kijáró bizalmatlanság fogadja.

Ezek a sajátosságok viszonylag jó ismertek. Ugyanakkor kevésbé köztudott, hogy Magyarországon mindhárom periódusban egy *maszkulin politikai kultúra* kristályosodik ki. E kategória első körben arra az evidenciára utal, hogy a hatalmi pozíciókat szinte kizárólag férfiak töltik be. Nőket legfőljebb kivételt erősítő szabályként találunk a politikai elitben, és ha esetleg jelen is vannak, befolyásuk elenyésző. (Megjegyzendő, hogy a politikai erőteret a huszadik század végéig az egész nyugati világban férfiak uralják, e tekintetben tehát Magyarország nemigen tér el a főcsapás irányától. A 21. századi Európai Unióban azonban már Magyarország jelentősen különbözik a többségtől, hiszen Európában, Máltát leszámítva, nálunk a legalacsonyabb a nők aránya a miniszterek és a parlamenti képviselők között; mindez különösen szembeszökő mértéket ölt 2010 után).

E biológiai meghatározottságnál sokkal fontosabb, hogy az elmúlt száz év magyarországi hatalmi elitjét szinte kizárólag olyan férfiak alkotják, akik a politikát *férfias beállítódások* alapján művelik. Ebben a kontextusban látható, hogy a túlcsonduló állam tulajdonképpen egy patriarchális állam, mely a családban kikristályosodott atyai autoritás modellje alapján szerveződik, ahol az ellentmondást nem tűrő, leereszkedő, atyai felsőbbrendűséget kifejező attitűd és tartás érvényesül. Az állam és a politikai elit kvázi vazallusi hűséget vár el az alattvalóként kezelt állampolgároktól; a szakmai hozzáértés (Erdeivel szólva: a „tárgyi szakszerűség”) helyett az uralkodni tudás (az „uralmi szakszerűség”) lesz a szelekciós és rekrutációs mechanizmusok alapja. Amikor úgy fogalmazunk, hogy az állam „packázik”, vagyis nem szolgáltat, hanem hatóságként jár el, és az állampolgárokat nem partnerként, hanem alattvalóként kezeli, akkor pontosan ennek a patriarchális autoriter modellnek a lényegét ragadjuk meg. Ebben a kontextusban az is érzékel(tet)hető, hogy a hatalmi elit „urambátyám”- és „kéz kezét mos”-világa tulajdonképpen a patriarchális alapú nagycsaládi viszonyokat a politika világába áttemelő férfikötődések logikája alapján szerveződik, hasonlóan a mindennapi élet és a szakmai szférák egyéb maszkulin intézményeihez: a kocsmákhoz, a kaszinókhöz, a tudományos akadémiákhoz, a főorvosi konzíliumokhoz és a tőzsdetanácsokhoz.

Ha ennek a maszkulin politikai kultúrának a lényegét kívánjuk megragadni, úgy fogalmazhatunk, hogy a hatalmi elit tagjainak praxisát mindhárom periódusban – Bourdieuvel

szólva – a *libido dominandi* készítetési strukturálják. Más szóval, a domináns pozíciójú férfiak jórészt arra vannak hajlamosítva, hogy életük különböző területein harcoljanak, vagyis olyan tevékenységeket végezzenek, amelyeknek határeseti formája a háború. A magyar politikusok jelentős többsége tényleges és szimbolikus háborúkat vív – külső és belső ellenségekkel egyaránt. A harci retorikák alapján létrehozott ellenidentifikációk megágyaznak a gyűlöletnek: mindhárom korszakban egy központi gyűlöletideológia köré szervezett ellenségképen alapul a rendszerek legitimációja. Nem egy jövőre irányuló pozitív utópia, hanem egy bosszút, törlesztést tételező, érületileg motivált negatív tudás áll a középpontban, melyet a múlt határoz meg, hiszen a gyűlölet jó eséllyel az előző rendszer (vélt) képviselőire irányul. Pontosabban: létezik valamilyen utópikus jövőkép, mely lényegében a múlt sérelmei által motivált jelenbeli ellenségképek víziójának jövőbe projektált inverze, legyen szó akár a magyar nemzeti nagyság és függetlenség visszaszerzéséről (mint a Horthy- és az Orbán-rezsimben), akár a kommunizmus víziójáról (mint a Kádár-rezsimben).

A Trianon-sokk által megbabonázott Horthy-rendszerben a gyűlölet tárgya először a külső ellenségekre (mindenekelőtt a szomszéd nemzetekre) irányul, majd következik a belső ellenség: a zsidó. A kommunista periódusban hidegháború folyik, melyben a Nyugat és a kizsákmányolók lesznek a fő ellenségek, illetve ezeknek hazai képviselői: a gazdag parasztok, a polgárok és a már amúgy is hatalmukat veszítő arisztokraták. A kommunizmus összeomlását követően a kommunisták lesznek a fő bűnbakok, hogy aztán egy emberöltő után – kísértetiesen ismételve a történelmet – ismét megjelenjen a zsidó, majd a „migráns”. Aztán persze az összes korszakban itt vannak a saját underclassunk tagjai, a cigányok, akiket tetszés szerint gyűlölhettek. *A magyar nemzet ily módon mindhárom korszakban gyűlöletközösséggé válik*, melyet a közös nyelv használata mellett mindenekelőtt a közös gyűlölet érzülete kovácsol egybe.

E háborús készítettség és ellenségkép ebben az első két korszakban megegyezik az aktuális szövetségi rendszerbe tartozó országokéval (a két világháború közötti Németországgal, majd a Szovjetunióéval), vagyis mentségként fölhozható, hogy ezek a konstrukciók külső kényszer hatására (is) születnek. A 21. század második évtizedében kialakított ellenségkonstrukció sajátossága, hogy immár nincs külső kényszer, nincs külső nyomás; a magyar hatalmi elit saját kezdeményezéséből, saját céljait szem előtt tartva tartja fenn a kvázi háborús állapotokat. Az Orbán-rendszer egy *civilizatorikus* és egy *kvázi függetlenségi háborút* generál. Ennek újdonsága a korábbiakhoz képest, hogy a célcsoportok lényegében fikciók; a politikai elit a saját világregszere ellen folytatja a retorikai háborút („*állítsuk meg Brüsszelt*”), miközben élvezzi a világregszerehez tartozás (vagyis az uniós támogatások) valamennyi előnyeit. A civilizatorikus háború is fikció, hiszen Magyarországon alig vannak menekültek, ám a szinte példátlanul gonosz és cinikus, páratlan intenzitású kormánypropaganda képes elérni, hogy az állampolgárokat mégis félelem és gyűlölet járja át velük kapcsolatban. Ez a kampány képes újraéleszteni a nyilas korszak legborzalmasabb reflexeit is, midőn Soros (és általa a zsidók, a kapitalisták, a Nyugat, és ezek hazai bérencei) ellen hergeli az erre fogékony közvéleményt – ijesztő hatékonysággal.

E maskulin világrégen alapuló szimbolikus vagy tényleges háborús szellemiség és közérzet része az a meghökkentő hasonlóság is, mely a három korszak hatalmi eliteinek sportpolitikáját jellemzi. E politika lényege, hogy a szerves társadalmi dinamika szimbolikus túlinvesztícióiból származó, sporttudásban objektívalódó szimbolikus tőkét és profitot az állam kisajátítja, ily módon is saját hatalmát igyekezőn legitimálni. A hivatalos állami diskurzusokban a sportok a magyar nemzeti kiválóság hordozóiként tűnnek föl, azt a célt

szolgálva, hogy hozzájáruljanak az önlegitimáló, öndicsőítő nemzeti mitológiák, valamint egy hazafias kiváltság- és felsőbbrendűségi tudat megteremtéséhez. A kisebbségi komplexusokkal áthatott, sérelmi politikán és ellenségeképpen alapuló félperiferikus rezsimek jellegzetesen férfiközpontú stratégiájáról van ez esetekben szó – e tekintetben Magyarország hasonló a többi, saját különlegességére büszke, ugyanakkor kicsi és sokszor komplexusokkal terhelt, félperiferikus nemzethez, melyeknek társadalom-lélektani értelemben van mit ellensúlyozniuk. Vagyis jó esélye van a *pávaeffektus* érvényesülésének, melynek szellemében a politikai elit a valóságosnál többnek, nagyobbaknak, kiválóbbnak, díszesebbnek kívánja föltüntetni a nemzeti közösséget.

Kétségtelen, a sportsikerek a huszadik század elején még szervesen kapcsolódnak az egyes társadalmi csoportok stratégiáihoz. Ennek gyönyörű példája – megint Karády Viktort idézve – a zsidók és a németek között zajló „asszimilációs versenyfutás”, amelynek pontos indikátora a túlnyomórészt zsidó sportolókat tömörítő MTK és a zömmel svábok által létrehozott Fradi közötti versengés (megjegyzendő, hogy a közhiedelemmel ellentétben az MTK-ban is találhatóak nem zsidók, miképpen a Fradiban is vannak zsidók!). A huszadik század elején a magyar futballválogatott túlnyomórészt e két csapat játékosából áll. Mi több, az is előfordul, hogy egy-egy osztrákok elleni „örökrangadón” a magyar nemzeti tizenegyben csupa zsidó játékos focizik, miközben a mérkőzést a sportsajtó „kuruc-labanc” szimbolikus háborúként találja.

A két világháború közötti Magyarországon Klebelsberg Kunó így foglalja össze a rendszer sportpolitikájának lényegét: „*Gondoskodnunk kell arról, hogy azt a testedző munkát, amelyet korábban az egész férfi népességgel a hadsereg végzett, most a magyar sport végezze el. Abban a különleges helyzetben tehát, amelybe Trianon következtében kerültünk, a sportnak még fokozottabb a jelentősége*” (Nemzeti Sport, 1928. december 24.). A sportsikerek kiemelten fontosak a kommunista politikusok számára is, hiszen a sportoló az egész nemzettel (sőt a „szocialista világrendszerrel”) kapcsolatos szimbolikus jelentéstartalmak hordozója. E sikerek révén a kommunista rezsimek több legyet üthetnek egy csapásra: miközben befelé, saját állampolgáraik számára pozitív identifikációs mintákat kínálhatnak, és a sportolói karriert csábító és reálisnak tűnő mobilítási alternatívaként megjelenítve a politikai rendszer kellő flexibilitását igazolhatják, *kifelé* az egész világ számára szemléltethetik a „szocialista világrendszer kapitalista világrendszer fölötti felsőbbrendűsége” elvének érvényességét. (Egy hitelesnek tűnő anekdota szerint például 1949-ben, egy hétfői reggelen Rákosi megkérdezi titkárától az előző napi Fradi–Vasas-meccs végeredményét. A titkár nem tudja, mivel – úgymond – „*sokkal fontosabb politikai kérdésekkel kellett foglalkoznia*”. Rákosi válasza: a sport fontos politikai kérdés, különösen, ha egy „baloldali” és egy „jobboldali” futballcsapat játszik egymással.) Az Orbán-rendszer ezermilliárdos nagyságrendű sportpolitikája – a maga stadionépítési lázával, korrupciógyanús beruházásaival és TAO-rendszerével, nemzetközi sportesemények szervezésével, valamint az olimpiarendezéssel kapcsolatos irracionális vágyálmokkal – ijesztő összhangban áll ezzel az évszázados trenddel.

Kollektív stratégiák és objektivációk

A makacsul visszatérő viselkedési mintázatok megragadása érdekében jó kiindulópontként szolgálhatnak a közismert hirschmani kategóriák: a *kivonulás* (exit), a *tiltakozás* (voice) és a *hűség* (loyalty). Hangsúlyozandó, hogy az alábbi, ideáltipikus értelemben fölvázolt stratégiák

között nincs éles határ. Egyrészt azért nincs, mert egyes megnyilvánulások joggal sorolhatók több csoportba is, hiszen például Bartók vagy Kossuth emigrációja fölfogható tiltakozásként is. Másrészt – ismét a bartóki és kossuthi példánál maradva – az egyéni stratégiák időben válthatják egymást: a kivonulás követheti az eredménytelennek bizonyult tiltakozást. Harmadrészt, a kivonulás önpusztító vagy alámerülő formái összerosódhatnak a lojalitással, illetve lojalitás lehet a következményük. Negyedrész, az egyéni ideológiák és a rendszerintű következmények eltérhetnek egymástól: az alámerülő azzal áltathatja magát, hogy ő tulajdonképpen passzív rezisztenciát alkalmaz, miközben elmaradt cselekedetei a rendszer fönntmaradását szolgálják.

Kezdjük a *tiltakozókkal*, mely a legkevésbé népes kategória a föntiek közül! Forradalom kevés akad a magyar történelemben – a szó szoros értelmében vett sikeres forradalom pedig egyáltalán nem létezik. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az 1848-as és az 1956-os forradalmak a magyar történelem legnagyobb eseményei közé tartoznak, amelyek ugyan elbuknak, mégis meghatározó szerepük van abban, hogy rövid időn belül viszonylag sikeres konszolidációs periódusok következnek utánuk (mi több, a kiegyezéssel létrejövő duális monarchia a magyar történelem legdinamikusabb fejlődését produkáló periódusa – akármit is állít ezzel kapcsolatban Bibó!).

Legkorábban a parasztság próbál meg harcolni a „szabadságaiért”: gondoljunk csak a Budai Nagy Antal- vagy a Dózsa-féle parasztfelkelésekre! Itt említhetők a katonáskodó szabad parasztok, a határvidékek lakói, a „vitézlő rend” maradékai, a Bocskaitól nyert kiváltságaitak őrző Hajdú Kerület és a Jászkun Kerület népei, Erdélyben a szász falvak szabad parasztjai, és a nem paraszti sorban létező közszekelyek egy része. E csoportok képesek a szívós, makacs, konok, következetes ellenállásra a faluközösségekben; e stratégiák kétségkívül elősegítik a paraszti mobilitást, egyes kommunális jogok megszerzését és a kizsákmányolás „szorításának” enyhítését. (Erdei így ír a *Magyar Faluban*: „A falusi szegénységben megvan a harcos ellenkezésnek legalább egy szikrája, mivel azonban sem a nyílt lázadásra, de még az öntudatos ellenkezésre sem nyílik lehetőség, a lázadás és ellenkezés csak torz és néma formákban nyilatkozhatik meg s leggyakrabban a menekülés mindenféle formájában: a születésszám csökkenése, a kivándorlás, a városba özönlés, a szektásság és a szüntelen várakozás, hogy valaminek történnie kell.”)

Ha végigtekintünk a magyar történelem forradalmain, s a forradalmak többé-kevésbé ikonikus alakjain, szinte kivétel nélkül kudarcos egyéni sorsokat láthatunk. Részben azért, mert a radikális forradalmárok kevesen vannak, elszigetelődnek, s az eleinte velük tartó mérsékeltbbség elpártol tőlük, részben pedig azért, mert a külső, idegen erők előbb-utóbb legyőzik őket. Budai Nagy Antal az erdélyi nemesi seregek ellen vívott harcokban veszti életét; Dózsa György rettenetes kínhalálra ítéltetik, II. Rákóczi Ferenc rodostói magányában hal meg, Petőfi a csatatéren végzi, az aradi vértanúk tragikus sorsa szintén közismert. Tánacsics Mihály a bujdosás és a börtönévek után periferikus személlyé válik; Széchenyi István és Semmelweis Ignác elmeegógyintézetbe kerülnek, ahol az előbbi valószínűleg megölik, az utóbbit pedig az ápolók agyonverik. Kossuth Lajos emigrációra kényszerül; Nagy Imrét, Maléter Pált és számos más ötvenhatos forradalmárt halálos ítélet sújtja, Ady vérbajos és alkoholista, József Attila öngyilkos lesz, Bartók Béla és Ligeti György kivándorol, Kassák belső száműzetésbe vonul. A Kádár-rendszer művész és közéleti forradalmárai pedig vagy alkoholistákká válnak (mint Hajnóczy és Petri), vagy szerencsésebb esetben periferikus szubkultúrák mágusai lesznek (mint Erdély Miklós vagy Halász Péter). Talán Jancsó Miklós

az egyetlen nagy formátumú alkotó, akit, kivételt erősítő szabályként, számottevő nemzetközi karrierje mellett a hazai szakmai közvélemény és a hivatalos kultúrpolitika is magasra értékeli. (Persze ez a névsor irritálóan sommás; nevek tucatjaival volna bővíthető, de talán alkalmas annak érzékeltetésére, hogy Magyarországon szinte lehetetlen forradalmárként sikeres pályáivet befutni.)

A következő, jóval népesebb, többmillióos csoport a *kivonulóké*. A magyar történelemben a kivonulás négy alaptípusát különböztethetjük meg: az elvándorlást (migrációt), a kívándorlást (emigrációt), az önpusztítást és az alámerülést. Az eme csoportot alkotók skálájának egyik végpontján a tiltakozóból kényszerkivándorlóvá lett kevesek találhatók (mint Kossuth vagy Bartók), a másik végpontján pedig az alámerülő lojálisok táborába tartozó milliók. Jellemző, hogy az 1437-es Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztfőlkelés egyik kiváltója a szabad költözés korlátozása. Az *elvándorlás* joga ugyanis a 14. század elejétől megilleti a magyar parasztot, így már a középkor végétől létezik menekülési útvonal, mely a magyar népesség 90 százalékát kitevő parasztság legmobilabb csoportjai számára a rájuk háruló terhek csökkentésének esélyével kecsegtet. Mindazonáltal a belső elvándorlás (az ún. „horizontális mobilitás”) csak a 19. századtól kezdődően válik tömeges jelenséggé.

A kívándorlás a magyar történelemben először a dualista periódusban ölt jelentős mértéket, amikor magyar állampolgárok milliós nagyságrendben kezdenek „kitántorogni” az országból. A Horthy-rendszerben némileg csökken az emigráció intenzitása, ám a folyamat nem áll le. Csupán saját szűkebb tudományterületemnél maradván: az 1920-as éveket követően drámai mértékű a zsidó szellemi és művészeti elit emigrációja: olyan, később világhírűvé váló személyek távoznak Magyarországról, mint Mannheim Károly, a tudásszociológia megalapítója, a brit szociológia egyik alapító atyja; Hauser Arnold, a művészetszociológia létrehozója; Polányi Károly és Polányi Mihály, hatalmas nemzetközi karriert befutó társadalomtudósok. (Az emigrációs veszteség a második generációra is kihat: Polányi Mihály Berlinben született fia, Polányi János például kémiai Nobel-díjat kap; a New Yorkban 1912-ben született Nobel-díjas közgazdász, Milton Friedman szintén magyar zsidó kivándorlók gyermeke. És e két példa csupán a jéghegy csúcsa.) Aztán ott vannak a világhírű zenészek Solti Györgytől Kálmán Imréig, vagy a nagy formátumú természettudósok és matematikusok Neumann Jánostól Szilárd Leóig (hogy az olyan magyar zsidó származású világhírességekről ne is beszéljünk, mint a Weisz Erikként Budapesten született Harry Houdini szabadulóművész, vagy Guttmann Béla, a világhírű futballedző, aki többek között Eusebio fölfedezője, s máig az első magyar, akit a lisszaboni taxisofőr megemlít). Az 1945-ben, 1956-ban, majd a 21. században emigrált magyar tömegekkel a kivándorlás mértéke több millióra növekszik.

Az exit sajátos magyar formái közé tartoznak az önpusztítás és önsorsrontás gyors és lassú formái az öngyilkosságtól az *alkoholizmusig*. Magyarországon az öngyilkosságok aránya nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően magas: közismert, hogy e tekintetben csupán négy szovjet utódállam, Litvánia, Fehéroroszország, Oroszország és Kazahsztán előz meg bennünket. A mortalitási statisztikák szerint pedig a krónikus májbetegség és májcirrózis okozta halandóságot illetően Magyarország a leginkább érintett európai országok közé tartozik – különösen a férfiak esetében. Ám ezek az adatok is csupán a jéghegy csúcsát jelzik: az italozás kultúrája, az 52 fokos pálinkával kezdett napok, a családi ebédek alkalmával elfogyasztott alkoholmennyiség, a bánat „borba fojtása” mélyen ágyazódó szokások a magyar kultúrkörben – szinte valamennyi társadalmi osztályban.

Az Antall József megfogalmazásának köszönhetően elhíresült „kibekkelés” vagy *alámerülés* olyan létforma, amikor az állampolgár nem azonosul ugyan a felső hatalommal, ám nem fordul szembe vele, és nem tesz lépéseket a *status quo* megváltoztatása érdekében. Tiltakozása, egyet nem értése az informalitás világára, a zárt baráti és családi körre szűkül, mivel az alámerülő úgy ítéli meg, nincs lehetősége a fönnálló állapotok megváltoztatására. Ha ideologikusabb hajlandóságú, azzal a mítosszal ámitja magát, hogy ő tulajdonképpen a hagyományos magyar passzív rezisztenciát gyakorolja. Vagyis a „hatalom útjából kiáll”, „meghajlik előtte, de nem enged”, „az adót nem fizeti”, „vagyonát, jövedelmét be nem vallja”. Deák Ferencre hivatkozva a „világtörténelemben egyedülálló tüneménynek” tartja, hogy a „passzivitás politikájával” a „magyar nemzet a szenvedőleges ellenállás” révén képes meg-
törni az elnyomás erejét.

Az alámerülő stratégiái lényegében csupán az ideológiai legitimáció igényében különböznek az *engedelmeskedőtől*, a magyar állampolgárok túlnyomó többségét magában foglaló kategóriától. Természetesen a lojálisok között is széles a skála az ímmel-ámmal beilleszkedőtől a lelkesedés látszatát keltő, s hűségét alkalomadtán látványos, „nagy nyelvcsapásokkal” kinyilvánító stréberekig. Erdei írja a *Magyar Parasztnban*, hogy a „*mozdulatlanság és állandóság nem akart vagy alakított hagyományosság, hanem sokkal kíméletlenebb valami: kötöttség és tehetetlenség. Életmódjának rideg primitívsége és világszemléletének faluhatárnyi zártsága a szükségnek és a kötöttségnek a következménye*” (62–64. old. Erdei ugyan mindezt a magyar parasztról írja, ám úgy gondolom, megfogalmazása szélesebb érvényűen is fölfogható). Az alámerülő és az engedelmeskedő úgy gondolja, nem maradt számára más lehetőség, mint a morgás, a duzzogás, a panaszkodás és a hangerő segítségével nyomatékosított verbális akrobatika. És miközben keményen képes robotolni (vagyis hagyja magát kizsákmányolni), a nyilvánosság előtt nem meri vállalni a családi körben vagy a kártyaasztalnál sutto-gva megfogalmazott nézeteit.

Évszázados tapasztalatai alapján a politikát úri huncutságnak, a politikusokat csalók gyülekezetének tartja, ezért úgy áll rajtuk bosszút, hogy ő is ott próbál csalni, ahol csak tud, következőképpen úgy gondolja, minden magyar tisztességtelen csaló. Ezért, ha módja van rá, adót nem fizet, jegyet nem lyukaszt a villamoson, és mindezért rettentően sajnálja magát, és úgy érzi, megbűnhődte már a múltat s jövődőt. A kocsmában sírva vigad, mert nem élhet muzsikaszó nélkül, az alkoholfámas pillanatokban néha nekiveselkedik, és bátran azt mondja, „ácsi”, ám amikor eljő a hajnal, a deres, visszahőköl – hirtelen kialszik benne a lelkesedés. Konokul ragaszkodik a megszokotthoz, és a maga békaperspektívájából kibámulva azt hiszi, az ő kiskertje a világ közepe („*Nagy öröm a kiskert*” – hirdeti a Kádár-korszakban egy népszerű kézikönyv címe). Hivatalos helyzetekben alattvalói tisztelettel viseltetik a hatalmon lévőkkel szemben, ám lelke mélyén a tehetetlenségbe süppedt elnyomottak megvetését érzi irántuk. De nem csupán a hatalmon lévőket, hanem mindenkit hajlamos lenézni és megvetni, aki nem illeszthető behatárolt életvilágának rendszerébe. S miután így szinte egész környezetét megvetni kénytelen, magányossá válik, és ezért igencsak sajnálja magát. Mindenkinél jobban tud mindent, senkiben sem bíz, különösen nem bíz a másik magyarban, így gyűlölködésre mindig kapható. Ezt pontosan tudják a politikai alkímia mesterei is, akiknek csak annyi a dolguk, hogy e gyűlöletkereslet számára megtalálják az aktuális projekciós felületeket.

Ugyanakkor az alámerülő és engedelmeskedő magyar ember rendkívül kreatív a slamos és kvázi diktatúrák mindennapi élethelyzeteinek túlélési gyakorlatai során. Briliánsan előzi

meg a forgóajtón előtte belépőt, tehetségesen jogászkodik, kiválóan csúri-csavarja a szót, ügyesen vág be a szomszéd sávban haladó autó elé, és utolérhetetlen a simli, a seft, a buhera, a kavarás, a trükközés és a hétköznapiok kisvilágában kikristályosodó maszkuin leleményesség, a *kreácsolás* (a kreatív barkácsolás, copyright: Kuczi Tibor) dimenzióiban. Ha tetszik, e tevékenységek révén nyilvánul meg a *par excellence* magyar nemzeti génusz. E beállítódási és praxiselemek ikonikus tárgyi objektívációja a *csettegő*, vagyis Kádár-korszak és esetenként a mai vidéki magyar világ házilagos készítésű, platós lassú járműve. Ennek a kvázi népművészeti rangú, egyedi gyártású terméknek az elkészítésekor a virtuóz ezermester mindent fölhasznál, amit a kert végi sufnyiban vagy a haver műhelyében megtalál: üzemképtelenné vált egykori harci járművek vas alkatrészeit, Dodge-ok, Jeepek, Gazok és Ziszek futóművét, a fater Trabantjának újrafényezett karosszériáját, kerékpárláncot, eredetileg szivattyúk, daralók vagy szalagfűrészek hajtására használt MIA-, Pannónia, MIB- és egyéb motorokat, legyenek azok egyhengeres dízelek vagy kéthengeres benzinesek; háromsebességű Gaz-váltót vagy ZSUK-hátsóhidat; felújított UAZ-fékmunkahengert, hajtókarcsapágyat, felcsiszolt szelepeket, újratekeresztelt dinamót, fölturbózott önindítót és ékszíjtárcsákat, Pannónia-kereket és kombájláncot – hogy a Kamaz-kormányról és az Iveco kisteherautó billenőplatójáról ne is beszéljünk...

E kontextusba illeszthetők a jellegzetes magyar népi hősök Lúdas Matyitól Rózsa Sándoron, Jelky Andrásón át a viszkis rablóig, miképpen ide sorolhatók a Puskás-féle aranycsapat tagjainak népi legendákká kristályosodott hőstettei: az orkáncabátokkal történő seftelések, a szívatások, az átverések és az ugratások, melyek része, hogy a csatárok *viccversenyre* hívják ki a védőket, vagy hogy a focisták kártyázással, lóversenyezéssel, biliárdozással töltik szabadidejüket. E kultúrában a gyermekkori *labdalopás* nem annyira a szegénység, mint az élelmesség és ügyesség jele, a *piálás* pedig a mindennapi életvitel nélkülözhetetlen tartozéka. Megkockáztatható: a hétköznapi praxis eme összetevőinek is komoly szerepük van a magyar futball taktikai és játéktílusbeli tradícióinak alakulásában, vagyis abban, hogy az aranycsapat a világ legjobbja lesz az ötvenes években (erről részletesebben is írok a *Replikában* 1999-ben megjelent *Stílus és karakter* című „futballhabituológiai traktátusomban”).

A magyar magas- és populáris kultúra alkotásai is alapvetően a vidéki Magyarországi élményvilágából táplálkoznak, s ezáltal a városi publikum számára is az eredet, az otthon nosztalgijának reminiscenciáit nyújtják. (Ne feledjük, a huszadik századi Budapest lakosságának 90 százaléka vidéki eredetű, és alig akad olyan család a fővárosban, amelyben ne lennének vidéki szülők vagy nagyszülők.) Mindenekelőtt így van ez a legmagyarabb műfaj, a *magyar nóta* esetében, amelyet ugyanolyan gyakran húznak a cigányok budapesti éttermekben, mint a falvak és kisvárosok vendéglőiben és kocsmáiban. A magyar nóta a paraszti eredetű falusi nép életvilágából merít; közös vonása a nosztalgia, a szomorú múlt utáni vágyakozás, a tehetetlenség – egyfajta magyar *saudade* –, a megváltoztathatatlanba való beletörődés, az áldozati szerep fölvállalása, megélése. Erre az érzelmi alapra épül a zenei szerkezetét tekintve a nótához hasonlatos városi műdal is, mely a negyedik pálinka után sírásra készíti a kocsmában a kérges kezű férfiakat. A „*Szomorú vasárnap*”, az „*Akácós út*”, a „*Fizetek, főúr*” (stb.) a reménytelenség, az önsajnálát, a tehetetlenség dalai, amelyek mintegy legitimálják, megideologizálják a kisszerű létbe bezáruló, alámerült és eljelentéktelenedett maszkuin hős kudarcos életét. A harmadik populáris magyar műfaj, az operett szintén a vidékre pozicionálja narratíváját: a „*Csárdáskirálynő*”, a „*Marica grófnő*”, a „*Lili bárónő*” vagy a „*Mágnás Miska*” hősei révén a dzsentrí és az arisztokrácia világa jelenik meg referenciaként a fölfelé törekvési illúzióját dédelgető, falusi gyökerű városi (kis)polgárság számára.

Ebben a kontextusban az is érzékeltethető, hogy a huszadik század derekáig a magas irodalom és a magas zene is mindenekelőtt a vidéki Magyarország viszonylataiban találja meg tárgyát. A 19. század utolsó harmadáig ez nem is igen lehetne másként, hiszen azt megelőzően nem létezik egy olyan városi kultúra, mely reflexió és ábrázolás tárgya lehetne. Eötvös, Kemény, Jókai, valamint az Erkel-féle nemzeti opera túlnyomórészt az arisztokrácia és a nemesség megemelt, felelősséggel áthatott létével és problémáival foglalkozik, melynek során a vidéki élet reprezentációja mintegy észrevétlenül mosódik össze a múlt reprezentációjával. És ha Mikszáthnál egyre nagyobb hangsúllyal jelenik is meg a jelen, nem kétséges, hogy ő is elsősorban a vidéki Magyarország ábrázolója. Kodály törekvései, melyek alapján a tiszta forrást a paraszzenében kell keresni, ugyancsak a romantikus antiurbánus kánon részei. (Idesorolható a Kodály hatása alatt pályáját kezdő Bartók is, aki azonban a tízes évektől egyre inkább eltávolodik a kodályi dogmáktól – amit Kodály soha nem is fog megbocsátani neki.) A fentiek alapján törvényszerűnek tarthatjuk, hogy az urbánus létből táplálkozó nagy formátumú művészek recepciója, hatása elsősorban külföldön, s nem Magyarországon érvényesül – gondoljunk csak Kassákra, Moholy-Nagyra, Korda Sándorra vagy Molnár Ferencre.

Aztán itt van Krúdy, a magyar irodalom zsenije, aki – szemben Adyval – nem kíván „megfeszült lényeglátó” lenni, és aki túlnyomórészt szintén a vidék reminiscenciáit jeleníti meg prózájában (mi több, a huszadik század első felének Budáját is elsősorban vidéki élettérként látatja). Talán megkockáztatható, hogy az ő tragédiája, alkoholizmusa, boldogtalan sorsa, elszegényedése is abból származik, hogy egy archaikus, vidéki dzsentri világ diszpozícióival próbálja beélni az urbánus világot. Vagyis elfut a feje fölött a történelem. Figyelemre méltó, hogy a Szindbád alapján 1971-ben készült Huszárik-alkotás, mely a Kádár-kori értelmiség kultuszfilmje lesz, képes föléleszteni a mélyben lappangó igényt a dzsentrivilág reminiscenciái iránt. A Latinovits-féle Szindbád az anómia helyzetében újjászületett látens ellenhős, aki a szó szoros értelmében megtestesíti az ideológia által a társadalmi tudatalattiba söpört konnotációkat. Az ő fantáziavilágából a vászonra vetülő meztelen nőalakok régi és új férfi-generációk dzsentroid-macsoid vágyfantáziáit hozzák működésbe, legitimmé stilizálva a hétköznapiak mikrovilágának férfiuralmát.

Összegzés

Magyarország geopolitikai beágyazottsága, vagyis az a tény, hogy a környező nagyhatalmak világrendszerének perifériáján helyezkedik el, alapvetően megszabja lehetőségeit és mozgásterét. Az országnak nincs hová terjeszkednie, így gyarmatosítani is csak befelé és lefelé tud. E régióban rövidebb idő alatt, évszázados késéssel és többnyire kívülről és fölülről generálva zajlanak le a modernitás irányába mutató társadalmi változások. Következésképpen bizonyos strukturális elemek hiányoznak – mindenekelőtt a polgárság, a szerződészerű rendies viszonyok, a civilizált hűbéri udvarok, a lovagi miliő és a lovagi irodalom, valamint az ezek által gerjesztett, középkortól kikristályosodó nyelv- és irodalomközpontú magaskultúra. Ugyanakkor egyes társadalmi rétegek és intézmények túldimenzionáltak: mindenekelőtt a nemesség, mely a túlhatalmú állam bázisát alkotja, s mely a Nyugatra jellemző egyszázalékos arány helyett a népesség négy-öt százalékát teszi ki; ráadásul a magyar nemesek jelentős hányada műveletlen, birtokkal és jobbaggyal sem rendelkező kisnemes vagy kurialista. A magyar népesség kilencven százalékát pedig az alávetett, robotra kényszerített és kizsákmányolt parasztság képezi.

Magyarországon a városok hiányából adódóan a középkortól kezdődően nem alakul ki a folyamatos egyeztetési kényszerekből fakadó, kooperatív együttélést lehetővé tévő, racionális és teleologikus elemeken nyugvó polgári érénykánon. Mindez csupán bő fél évezredes késéssel kezd szerveződni a 19. század második felében, mindenekelőtt a rendkívül gyorsan fejlődő Budapesten. Csakhogy a városi léthez kapcsolódó habituális elemeket a zsidó és a német polgárság képviseli, akikhez egyre növekvő ellenérzésekkel viszonyul a magyar társadalom többsége. Az 1873-ban alapított Budapest szűk másfél évszázados múltja nem elegendő arra, hogy az újonnan megjelenő diszpozicionális elemeket a nemzeti habitus részévé tegye. Ehhez sokkal több időre volna szükség, hiszen a nemzeti beállítódás mintázatai hosszú évszázadok során internalizálódnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a tradicionális nemzeti habitus immunrendszere lép működésbe, amikor ezeket az idegen elemeket igyekszik kitaszítani. Vidékről nézve ez a hatalmas vízfejje növekedett, kozmopolita, multikulti (nagy- és kis)polgári, proli Budapest egyfajta protézis a nemzet testében. Mintha nem is Magyarországon volna. *Mintha nem Magyarországon volna.* Nem véletlen, hogy a magas- és populáris kultúra alkotásai a huszadik század derekáig túlnyomórészt a vidéki Magyarország léthelyzetéből és élményvilágából táplálkoznak.

A geopolitikai beágyazottság és a hosszú távú struktúrák hatása a 20–21. században is érvényesül. Magyarország 1919-ben, 1945-ben és 1990-ben is egy bukott világrendszer tagjaként, korábbi ellenségek előtt kapitulálva kényszerül újrakezdeni az életet. Mindhárom korszakban politikai és irányítási tapasztalattal nem rendelkező, alulról érkező, parvenü elitek ragadják magukhoz a hatalmat, amelyek autoriter állami apparátusokat építenek ki, egy maskulin politikai kultúrát termelve újra. A politikai elitet alkotó férfiak jórészt arra vannak hajlamosítva, hogy életük különböző területein harcoljanak, vagyis olyan tevékenységeket végezzenek, amelyeknek határeseti formája a háború. E klímában a sportsikerek a nemzeti kiválóság meghatározóiként tűnnek föl, azt a célt szolgálva, hogy hozzájáruljanak az öndicsőítő nemzeti mitológiák, valamint egy hazafias kiváltság- és felsőbbrendűségi tudat megteremtéséhez. A politikai rendszerek legitimitációja egy gyűlöletideológia köré szervezett ellenségképen alapul, következésképpen a *magyar nemzet gyűlöletközösséggé válik*, melyet a közös nyelv használata mellett a mindenkori közös ellenséggel szembeni zsigeri negatív érzületek kovácsolnak egybe.

Az állampolgári viselkedési stratégiák közül, melyek szintén reflektálatlan maskulin diszpozíciókon alapulnak, legszűkebb a *tiltakozók* csoportja: ők kivétel nélkül elbuknak, a magyar történelemben ugyanis nincs sikeres, alulról megvívott forradalom. A következő, jóval népesebb, többmillió csoport a *kivonulóké*, amelyen belül négy altípust különböztethetünk meg: az elvándorlást, a kivándorlást, az önpusztítást és az alámerülést. A harmadik csoportba az önmagukat a passzív ellenállás ideológiájával nyugtató *alámerülők* tartoznak. A negyedik csoportba a túlnyomó többség sorolható: ők az *engedelmeskedők*, akik olykor rendkívüli képességekről tesznek tanúbizonyságot a hétköznapi kisvilágában kikristályosodó maskulin leleményesség, a *kreácsolás* dimenzióiban.

A társadalom szövedékeiből hiányzik az évszázadok rendi viszonyai közepette kialakult szerződészerűség, ami az alávettettek kötelezései mellett jogaikat és a feljebbvalók kötelezettségeit is szabályozná. Az egyes társadalmi csoportok között, mi több, csoportokon belül is, szinte áthidalhatatlanok a távolságok: a nemes nemcsak a parasztot, hanem a nála alacsonyabb rangú másikat is lenézi, és ezt lépten-nyomon érzékelteti. Hasonlóképpen, a gazdagparaszt is magasabb rendűnek tartja magát az alatta elhelyezkedő és erősen rétegzett

paraszti csoportok tagjainál. A nemes nem csupán lenézi a másik nemest, hanem bizalmatlan is vele szemben. A parasztgazda is gőgös bizalmatlansággal viselkedik a birtoktalanokkal, és patriarchális módon érintkezik családtagjaival, miközben, mint Erdei megjegyzi, számára „*a legnagyobb magasság a falu tornya és legnagyobb mélység a falu kútja, s a horizont szélessége nem nagyobb, mint a falu körül belátható világ*”. A történelmi beszorítottság békaperspektívája azt eredményezi, hogy Magyarországon hús írn tudó ember öt folyóiratot létesít, és a falu kocsmájában létrehozott párt a szomszéd falu kocsmájában létrehozott pártot tekinteli legnagyobb ellenségének. Eme „kísértetiesen visszahajló” strukturális sajátosságok által kondicionált, makacsul visszatérő maskulin gondolkodási, érzelmi és cselekvési mintákban kikristályosodó alakzatokat a *bizalmatlanság kultúrája* fogalmával jelölhetjük.